

motivacije za bavljenje dvojnomo aktivnošću

edhem dilić

instituta za društvena
istraživanja
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Predmet je ovoga rada utvrđivanje okolnosti pod kojima se pojedinci opredjeljuju za dvojni aktivnost, odnosno za socioprofesionalni status seljaka-radnika. Riječ je o empirijskom istraživanju provedenom u 4.339 mješovitih domaćinstava i domaćinstava seljaka-radnika iz 151 naselja naše zemlje. Istraživanje je provodio Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu u razdoblju 1976—1977.

Autor se kritički osvrće na dosadašnju domaču i stranu teoriju i rezultate istraživanja o tipovima motivacija pojedinaca da uz poljoprivredni rad imaju i neki drugi posao, u pravilu izvan primarnog sektora i vlastita gospodarstva. Bilo da se radi o motivaciji ekonomskog dobitka, ekonomske nužnosti ili o biosocijalnom prilagođavanju (po D. Allegeru), sigurno je da u procesu odlučivanja dolazi do izražaja i vrijednosna orijentacija pojedinca prema poljoprivredi. Većina autora smatra da su motivacije, u slučaju kada je vanjska aktivnost dopunske prirode, u pravilu psihološke i intelektualne, dok je motiviranost onih seljaka-radnika za koje je bavljenje poljoprivredom komplementarno, odluka o zapošljavanju izvan gospodarstva inicirana prvenstveno u ekonomskoj nužnosti.

U ovom istraživanju postavljeno je odabranim seljacima-radnicima pitanje o tome zašto su se zaposlili izvan gospodarstva, te koji su osnovni razlozi da su unatoč tome zadržali svoj posjed. Sadašnjim isključivim poljoprivrednicima iz mješovitih gospodarstava postavljeno je pitanje zašto su se odlučili baviti samo poljoprivredom, a nisu se zaposlili.

Provedena analiza pokazala je da su osnovni motivi seljaka-radnika za bavljenje dvojnomo aktivnošću: opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja, prije svega socijalna sigurnost radi redovitog dohotka, te obveznog mirovinskog, invalidskog i zdravstvenog osiguranja, zatim niži troškovi života radi jeftinije opskrbe namirnicama s vlastitog gospodarstva te niži troškovi stanovanja. Među isključivim poljoprivrednicima većina ih je ostala samo na obiteljskom gospodarstvu zato jer drugog izbora nije imala. Kao osnovni negativni činioci ostajanja u poljoprivredi pokazali su se ovi: nepostojanje uvjeta za napuštanje poljoprivrede, odnosno za stjecanje dvojnomo socioprofesionalnog statusa. Postojanje nekih pozitivnih činioca izbora poljoprivrede spominje se izuzetno.

primljeno prosinca 1980.

→ Znan broj istraživača bavio se pitanjem zašto pojedinci ulaze u status seljaka-radnika, odnosno utvrđivanjem okolnosti koje determiniraju dvojnomo zanimanja poljoprivrednika. Usko-

redo s tim činjeni su naponi da se na temelju utvrđenih individualnih motivacija za mješovitu poljoprivredu izvrši i bazična klasifikacija osoba s dvojnog aktivnošću.

Prema D. Allegeru motivi pojedinaca da se bave mješovitom poljoprivredom, odnosno da uz poljoprivredni rad imaju i drugi posao mogu se reducirati na tri osnovna tipa motivacije; pri tome u svakome od njih u procesu odlučivanja dolazi do izražaja izvjesna osobna vrijednosna orijentacija prema poljoprivredi.¹⁾ Ove osnovne grupe motivacije jesu:

1. **motivacije ekonomskog dobitka** koje su izraz pokušaja pojedinca da poveća obiteljski dohodak, s tim da se kombiniranje rada na gospodarstvu i izvan njega smatra idealnim načinom dopune dohotka;
2. **ekonomska nužnost** u slučaju gospodarstva koja ne osiguravaju dovoljan dohodak domaćinstvu, ili kada pojedinac nema mogućnosti da napusti incijalnu poljoprivrednu aktivnost²⁾;
3. **biosocijalno prilagođavanje** koje se sastoji u preferenciji kulturnog obrasca poljoprivrede kao načina života, kao i preferencije seoskog života uopće.

Određenu nadopunu Allegerove klasifikacije motivacija čini G. A. Donohue u okviru svoje tipologije poljoprivrednika s djelomičnim vremenom, a koju je izradio polazeći od njihova dugoročnog interesa za nepoljoprivredno zanimanje te ekonomskog odnosa njihove vanjske zaposlenosti prema prosperitetu gospodarstva.³⁾ Donohue razlikuje tri vrste seljaka-radnika s posebnim motivacijama za bavljenje mješovitom poljoprivredom.

Prvu skupinu čine oni poljoprivrednici s djelomičnim vremenom koji su se zaposlili izvan posjeda kako bi mogli zarađena sredstva investirati u proširenje poljoprivredne proizvodnje («ekspanzivni poljoprivrednici»). Druga skupina poljoprivrednika smatra da je za njih dvojna aktivnost najbolji »način života«, i da je dohodak s gospodarstva i izvan njega neophodan za izdržavanje njihovih

1) Dan E. Alleger: **Basic Motivations in Part-time Farming**, Florida Agricultural Experiment Station, 1952 (navedeno prema: Alvin L. Bertrand: »Research on Part-time Farming in the U.S.«, pp. 297—298).

2) Osnovna razlika između prve i druge grupe motivacija jest u tome što je u motivaciji ekonomskog dobitka prisutan element izbora, što nije slučaj kod ekonomske nužnosti. Na pojmovima »nužnosti« i »izbora« inzistira i A. M. Fuller. Naime, on smatra da se motivacije u procesu odlučivanja o bavljenju mješovitom poljoprivredom javljaju oko dvaju bazičnih polova: s jedne strane, donošenje odluka povezano je s potrebom da se dopuni obiteljski dohodak i ono se može definirati kao orijentacija iz nužde (»marginalna mogućnost«); s druge strane, pojam izbor (»maksimalizacija mogućnosti«) odgovara ponašanju koje nesumnjivo proizlazi iz okolnosti koje nadilaze one vezane uz stjecanje egzistencijalnog dohotka. Iako oba pojma, prema Fulleru, precizno ne objašnjavaju uzroke na kojima se zasniva proces donošenja odluka o bavljenju mješovitom poljoprivredom, oni ipak daju okvirne koncepte oko kojih se može smjestiti većina odluka kao kontinuum. (Usp. opširnije: Anthony M. Fuller: »The Problem of Part-time Farming Conceptualised«. **Guelph Report II**, Ontario 1975, pp. 11—12.)

3) George A. Donohue: »Full-time and Part-time Farmers Value Orientations toward Social Institutions«. **Rural Sociology**, 22/1957, No. 3.

domaćinstava (»poljoprivrednici tipa seljaka-radnika«). U treću skupinu idu pojedinci koji se poljoprivredom bave ponajprije zbog razonode (»hobi-poljoprivrednici«).

Daljnje specifikacije i nijansiranje motiva za bavljenje mješovitom poljoprivredom vrše se prema značaju dohotka, odnosno zanimanja u poljoprivredi i izvan nje, zatim je li poljoprivreda inicijalna aktivnost ili se u nju »ulazi« iz neke nepoljoprivredne djelatnosti, te da li alternacijska zaposlenost ima prolazni ili trajni karakter.⁴⁾

Većina autora smatra da su motivacije u slučaju kada je vanjska aktivnost suplementarnog karaktera u pravilu psihološke i intelektualne prirode; nasuprot tome stoje motivacije onih seljaka-radnika za koje je poljoprivreda komplement i čija je odluka da se zaposle izvan gospodarstva prvenstveno inicirana ekonomskom nužnošću.⁵⁾

Za neke alternativno zaposlene dvojna je aktivnost prolaznog karaktera; oni očekuju da će postati isključivi poljoprivrednici, odnosno nepoljoprivrednici kada im vanjska aktivnost omogući investicije u gospodarstvo, ili »potpuno« napuštanje poljoprivrede. U tom smislu dugo se vremena u literaturi gotovo isključivo naglašavala funkcija mješovite poljoprivrede kao **prijelazne faze** u kretanju stanovništva u poljoprivredi i izvan poljoprivrede. Tek se u novije vrijeme više govori o jednom novom tipu osoba s dvojnomo aktivnošću, koji i po broju i po funkciji postaje sve značajniji u suvremenoj strukturi mješovite poljoprivrede. Riječ je, naime, o tzv. **perzistentnoj skupini** seljaka-radnika koju čine osobe koje svoj status dvojnog zaposlenja održavaju dugo vremensko razdoblje.

Prema dosadašnjem tumačenju skupinu »perzistentnih« seljaka-radnika činili su oni pojedinci koji nisu bili u mogućnosti ostvariti potpuni prijelaz bilo u poljoprivredu bilo iz poljoprivrede. Međutim, suvremenije tumačenje kaže da »perzistentna« skupina seljaka-radnika percipira prednost dvojne aktivnosti kao cilj **per se** i ona od samog početka namjerava ostati u statusu dvojne aktivnosti.

Kada je vanjska aktivnost trajnijeg karaktera, susreću se drukčiji tipovi motivacija: s jedne strane, radi se o motivacijama koje bi se mogle označiti kao »sigurnost kroz čuvanje gospodarstva« — osiguranje za slučaj nezaposlenosti, jeftinija opskrba namirnicama, osiguranje stana, osiguranje aktivnosti za slučaj umirovljenja, čuvanje zemlje da se eventualno proda u najpogodnije vrijeme i sl., a s druge se strane radi o psihološkoj privrženosti

4) Za slijedeća razmatranja usp. opširnije: »L'Agriculture à temps partiel«. *Notes et Etudes Documentales*, No. 3784, Paris 1970, str. 18—20 (skraćeni prijevod: »Poljoprivrednici s djelomičnim vremenom i njihovo uključivanje u socijalnu strukturu«. *Sociologija sela*, 12/1974, br. 4, str. 113—115).

5) Ovo je tip procesa što ga G. V. Fugitt preuzima iz područja proučavanja migracija i koji se zove »push-pull« hipoteza: poljoprivrednik je odbačen sa svoga nerentabilnog gospodarstva i privučen značajnim dohotkom u nepoljoprivrednim aktivnostima. (Usp. Glenn V. Fugitt: »Part-time Farming and the Push-pull Hypothesis«. *The American Journal of Sociology*, 64/1969, No. 4, pp. 375—379.)

zemlji, o nastojanju da se sačuva »očevina«, te o skupu motiva koji se često označavaju kao »hobi-poljoprivreda« (pojam koji dopušta vrlo različite interpretacije).⁶⁾

U stranim je zemljama dosad poduzet niz empirijskih pokušaja da se utvrde razlozi zapošljavanja izvan gospodarstva uz istovremeno zadržavanje zemljišnog posjeda. Rezultati tih istraživanja jasno upućuju da je nezadovoljavajuća razina dohotka primaran motiv zapošljavanja izvan gospodarstva, te da se dohodak iz vanjske aktivnosti najčešće koristi za gospodarske ili obiteljske potrebe. No također je utvrđeno da se u motivacijskom sklopu bavljenja mješovitom poljoprivredom često javlja i niz izvanekonomskih činilaca.

U istraživanju,⁷⁾ čije ćemo neke osnovne rezultate ovdje izložiti problemu osnovnih razloga (ne)bavljenja dvojnóm aktivnošću pristupili smo na specifičan način, i to kako s obzirom na izvor informacija tako i s obzirom na postupak prikupljanja podataka.⁸⁾

Seljacima-radnicima postavljeno je pitanje o tome zašto su se zaposlili izvan gospodarstva a nisu ostali na posjedu kao isključivi poljoprivrednici, te koji su osnovni razlozi da su zadržali svoj zemljišni posjed. Sadašnjim isključivim poljoprivrednicima postavljeno je pitanje zašto su se, kada su odrasli, odlučili baviti samo poljoprivredom a nisu se zaposlili izvan gospodarstva.

osnovni razlozi zapošljavanja seljaka-radnika izvan gospodarstva

Zastupljenost pojedinih osnovnih razloga zapošljavanja izvan gospodarstva sadašnjih 1.738 seljaka-radnika bila je slijedeća:

1. Sigurna i redovita plaća	36,3%
2. Zdravstveno i mirovinsko osiguranje	34,4%
3. Posjed ne osigurava dovoljan prihod za normalan život domaćinstva	31,8%
4. Samo od prihoda s posjeda ne bi se moglo živjeti	30,7%
5. U poljoprivredi se zarađuje nedovoljno u odnosu na uloženi rad	24,1%
6. Želi sigurniju budućnost od one u poljoprivredi	21,8%
7. Školovao se za nepoljoprivredno zanimanje	16,5%
8. Rad je na gospodarstvu pretežak	10,1%

6) »Hobi-poljoprivreda« jest specifičan fenomen vezan uz gradska zaleđa, a njezini su nosioci vezani uz grad kako s obzirom na dohodak tako i s obzirom na zaposlenost. Hobi-posjed može biti stečen iz brojnih razloga (rekreacija, status zemljišnog vlasnika i sl.) koji mogu, ali ne moraju, uključivati i poljoprivrednu komponentu. (Usp. M. Throughton: »Hobby Farming in the London Area of Ontario«. *First Guelph Symposium on Rural Geography*, Ontario 1975.)

7) Riječ je o Istraživanju koje je u 4.339 mješovitih domaćinstava i seljaka-radnika iz 155 naselja s područja SFR Jugoslavije proveo Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a (1976—77).

8) Informacije su davali kako seljaci-radnici tako i isključivi poljoprivrednici. Na postavljeno osnovno pitanje ispitanici su davali slobodne odgovore, koji su po svom osnovnom smislu sumirani pod odgovarajući modalitet predviđen u upitniku; maksimalno su kodirana tri odgovora.

9. Posjed više ne omogućuje daljnji prosperitet domaćinstva	8,4%
10. Određeno radno vrijeme	7,3%
11. Ne voli zanimanje poljoprivrednika	5,9%
12. Zanimanje poljoprivrednika više se ne cijeni	5,3%
13. Zanimljiviji posao	4,8%

Stabilan osobni dohodak te zdravstveno i mirovinsko osiguranje, koji su njegov komplement, prema rezultatima našeg istraživanja predstavljaju osnovni razlog zapošljavanju u nepoljoprivrednim djelatnostima (spominje ga čak 70,7% seljaka-radnika). Ti su razlozi i inače percipirani od poljoprivrednog i seoskog stanovništva kao osnovne prednosti nepoljoprivrednog (radničkog) zanimanja u odnosu na poljoprivredno.⁹⁾

Slijedeća dva razloga vezana su uz nedostatan dohodak s gospodarstva, i to bilo da ne osigurava neku vrstu **paritetnog dohotka** u odnosu na prosječno domaćinstvo u lokalnoj sredini, ili da se radi o **marginalnom dohotku** koji osigurava poljoprivredna proizvodnja na gospodarstvu.

Peti razlog za zapošljavanje izvan gospodarstva odnosi se na **disparitet uloženog rada i ostvarenih prihoda** iz poljoprivrede. On u sebi nosi i inače često spominjane prigovore poljoprivrednika o disparitetu cijena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda.

Slijedeći razlog napuštanja čiste poljoprivrede vezan je uz **opću nesigurnost poljoprivrednog poziva** (nesigurnost prinosa i plasmana proizvoda, neosigurana starost i sl.), kojoj nasuprot stoji već istaknuti elementarni osjećaj sigurnosti što se pripisuje zaposlenima u nepoljoprivrednim djelatnostima.¹⁰⁾

Razlog školovanja za nepoljoprivredno zanimanje kulturno je uvjetovan i relativno je novijeg datuma. Povećanje broja seoske djece uključene u osnovno školovanje te broja onih koji završavaju osmi razred osnovne škole, doveo je do naglašene orijentacije seoske omladine prema nastavljanju školovanja u školama drugog stupnja. Kako je njihova struka gotovo u cijelosti usmjerena na obrazovanje za nepoljoprivredne djelatnosti, to nastavljanje školovanja poslije granica školske obveze predstavlja oblik napuštanja poljoprivrede, a u prijašnje je vrijeme u pravilu to bio i oblik napuštanja sela. U novije se doba situacija izmijenila utoliko što se povećao broj seoskog stanovništva sa školom drugoga stupnja

9) Usp. Edhem Dilić: **Društveni položaj i orijentacija seoske omladine**. Zagreb-Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela — Institut društvenih nauka, 1971, str. 121; Mirko Martić: »Odnos prema zemlji i percepcije statusa i zanimanja poljoprivrednika«. **Sociologija sela**, 9/1971, br. 4, str. 10 i 14.

10) Usp. Edhem Dilić (ur.): **Seoska omladina danas — rezultati istraživanja u SR Hrvatskoj**. Zagreb, Centar društvenih djelatnosti SSOH — Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1977, str. 128 i 129.

ili višeg, ali ne i kulturni obrazac po kojemu osoba sa »više od osnovne škole« treba po prirodi stvari raditi izvan individualne poljoprivrede.¹¹⁾

Veliko radno opterećenje u još uvijek nedovoljno mehaniziranoj individualnoj poljoprivredi kao razlog za zapošljavanje izvan gospodarstva spomenuo je svaki deseti anketirani seljak-radnik.

Ostali predviđeni razlozi spominju se rjeđe.

Razloge zašto se seoski stanovnici zapošljavaju izvan gospodarstva mogli bismo na temelju rezultata istraživanja podijeliti u četiri skupine:

1. **Opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja**, u koje spadaju redoviti osobni dohodak, određeno radno vrijeme, mirovinsko i zdravstveno osiguranje te zanimljiviji posao u izvanpoljoprivrednim aktivnostima. Ako kao osnovicu uzmemo ukupan broj razloga što su ih ispitanici naveli kao odgovor na pitanje zašto su se redovito zaposlili izvan gospodarstva (4.126), da na ovu skupinu otpada najveći broj dobivenih odgovora (34,9%).

2. **Opći nedostaci zanimanja poljoprivrednika**, koji u pravilu predstavljaju negativan ekvivalent prednostima nepoljoprivrednih zanimanja, u određenoj mjeri imaju i samostalno značenje. Ovdje smo grupirali razloge vezane uz opću nesigurnost poljoprivrede kao djelatnosti, naporan rad, disparitet rada i dohotka, nizak društveni ugled poljoprivrednika i psihološku nesklonost poljoprivrednom zanimanju. Od ukupnog broja navedenih razloga na ovu je skupinu otpadalo 28,3%.

3. **Problemi (vlastitog) individualnog posjeda**, koji se svode na nedostatan dohodak iz poljoprivredne proizvodnje na gospodarstvu, i to bilo da je on marginalan, neparitetan ili da onemogućuje zadovoljavanje sve više razine potreba seoskog stanovništva (29,9% svih spomenutih razloga).

4. **Školovanje za nepoljoprivredno zanimanje** kao specifičan razlog zapošljavanja izvan gospodarstva, a koji je sve učestaliji kod mlađeg stanovništva u selu, u vezi je sa sve višim stopama nastavljanja školovanja poslije granice školske obveze, te gotovo potpune usmjerenosti škola drugoga stupnja na obrazovanje nepoljoprivrednih kadrova. Na taj je razlog otpalo 6,9% svih navedenih razloga seljaka-radnika za zapošljavanje izvan gospodarstva.

U daljnjem prikazu rezultata istraživanja ukazat ćemo na neke osnovne odnose između pojedinačnih i grupiranih razloga za zapošljavanje izvan gospodarstva i određenih osobnih obilježja seljaka-radnika, kao i obilježja lokalne sredine.¹²⁾

Razloge vezane uz opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja i nedostatke vezane uz poljoprivredno zanimanje češće spominju seljaci-radnici u Crnoj Gori (43,5 i 35,2% svih odgovora) i Makedoniji (42,8 i 37,5%). Nasuprot tome, za seljake-radnike u Sloveniji (37,9%), užoj Srbiji (36,3%), Vojvodini (37,9%) i Kosovu (48,9%) karakteristični razlozi za bavljenje nepoljoprivrednom aktivnošću vezani su uz probleme neparitetnog i nedostatnog dohotka s vla-

11) Prema rezultatima popisa stanovništva 1971. u seoskim i mješovitim naseljima obitavalo je 797.136 osoba koje su imale završenu školu drugog ili višeg stupnja, što čini 7,7% ukupnog stanovništva u ovim naseljima u dobi 10 godina i više. (Usp. Statistički bilten 864. Beograd, SZS, 1977.)

12) Kako u istraživanju nismo mogli uspoređivati obilježja domaćinstva i gospodarstva ispitanika prije i poslije njihova redovitog zapošljavanja izvan gospodarstva, u dijelu analize ne možemo se koristiti podacima o karakteristikama gospodarstva i domaćinstva.

stítog gospodarstva.¹³⁾ Završeno školovanje za neko nepoljoprivredno zanimanje kao razlog zapošljavanja izvan gospodarstva nešto je naglašeniji na području Vojvodine (13,3%) i Crne Gore (10,3%).

Određene razlike u odgovorima uočavaju se i kada je u pitanju obilježje poljoprivrednog područja.

Nedostatnost dohotka iz poljoprivrede kao primarnog razloga dvojne aktivnosti posebno je naglašena u ravničkom području, a u nešto manjoj mjeri to vrijedi i za brežuljkasto područje. Nasuprot tome u planinskom su području osnovni razlozi zapošljavanju izvan gospodarstva vezani uz opću sigurnost izvanpoljoprivredne aktivnosti te uz disparitet između uloženog rada u gospodarstvo i ostvarenih prihoda.

Slijedeće obilježje lokalne sredine, za koje smo pretpostavili da bi moglo značajnije diferencirati ispitanike s obzirom na motive zapošljavanja izvan gospodarstva, jest funkcionalna povezanost naselja s gradskim gravitacijskim centrom. Naime, seljaci-radnici iz prigradskih naselja relativno češće spominju razloge vezane uz probleme neadekvatnog dohotka iz poljoprivredne proizvodnje (32,9 prema 26,8% u ispitanika iz ostalih naselja). Nasuprot tome, osobe s dvojnóm aktivnošću koje žive izvan prigradskih zona kao razloge svoga zapošljavanja češće spominju prednosti nepoljoprivrednog i nedostatke poljoprivrednog zanimanja (37,0 i 29,7% prema 32,9% i 26,9% u ispitanika iz prigradskih naselja).

Analiza razloga za zapošljavanje izvan gospodarstva prema stupnju društveno-ekonomske razvijenosti naselja pokazala je, uz određene manje iznimke, da razloge vezane uz opću atraktivnost nepoljoprivrednog zanimanja manje navode ispitanici iz razvijenih naselja: za njih je karakterističnije navođenje problema vlastitog gospodarstva.

Školovanje za nepoljoprivredno zanimanje kao razlog zapošljavanja izvan gospodarstva povećava se usporedo sa stupnjem razvijenosti, tako da u naseljima, koja prema našem indeksu imaju najviši stupanj društveno-ekonomske razvijenosti, taj motiv dolazi čak na drugo mjesto među pojedinačnim motivima.

Od osobnih obilježja seljaka-radnika, koje smo dovodili u vezu s razlozima zapošljavanja izvan gospodarstva, odabrali smo samo tri osnovna: spol, dob i školsku spremu.

Kod pojedinih razloga zapošljavanju izvan gospodarstva veće razlike prema spolu javljaju se samo kod školovanja, napornog rada na gospodarstvu i psihološke privrženosti poljoprivredi kao zanimanju; te razloge ženski ispitanici spominju češće od muških.

Kada su u pitanju grupirani razlozi onda muški ispitanici češće spominju opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja (36,1 pre-

13) U analizi rezultata istraživanja treba posebno voditi računa da je broj seljaka-radnika i dobivenih odgovora u Crnoj Gori (51 ispitanik i 145 odgovora) i Kosovu (47 i 135) vrlo malen, tako da oni njihovu uočavanju treba biti vrlo oprezan.

ma 30,8%) i probleme vlastitog gospodarstva (29,7 prema 25,0%), a žene češće spominju opće nedostatke zanimanja poljoprivrednika (32,6 prema 29,7%) i školovanje za nepoljoprivredno zanimanje.

Motivacija zapošljavanja izvan poljoprivrede razlikuje se i prema dobi seljaka-radnika: stariji su ispitanici skloniji da osnovne razloge zbog kojih su se odlučili zaposliti izvan gospodarstva pripišu općoj atraktivnosti (sigurnosti) zanimanja nepoljoprivrednika i problemima vlastitog gospodarstva; mlađi ispitanici češće ističu hendikepe i teško zanimanje poljoprivrednika, kao i svoje školovanje za nepoljoprivredno zanimanje.

Podaci o zastupljenosti pojedinačnih razloga i njihovih izvedenih rangova prema školskoj spremi seljaka-radnika indiciraju svega jednu, ali zato vrlo naglašenu razliku među ispitanicima. Naime, gotovo svaki drugi ispitanik koji ima školsku spremu višu od osnovnog obrazovanja naveo je svoje školovanje za nepoljoprivredno zanimanje kao osnovni razlog zapošljavanja izvan gospodarstva.

Kada se radi o grupiranim razlozima za zapošljavanje izvan gospodarstva, tada se određene manje razlike primjećuju i kod razloga vezanih uz opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja (39,8% kod ispitanika s nezavršenim osnovnoškolskim obrazovanjem, 36,1% kod onih s osnovnom školom i 31,5% kod ispitanika sa »više od osnovne škole«) te problema individualnog gospodarstva (32,5 i 32,6% prema, 22,4% kod relativno najobrazovanijeg dijela seljaka-radnika).

razlozi za zadržavanje posjeda

Kada je vanjska aktivnost već jednom usvojena, tada se susrećemo s drugim tipom motivacije vezane uz zadržavanje posjeda.

Na pitanje o osnovnim razlozima zbog kojih su unatoč redovitom zaposlenju izvan gospodarstva ipak zadržali zemljišni posjed, dobiveni su slijedeći odgovori od 1.683 seljaka-radnika:

1. Niži životni troškovi (namirnice, stan)	58,1%
2. Ne želi napustiti očevinu	45,6%
3. Želi imati vlastite proizvode	23,4%
4. Za slučaj nezaposlenosti	20,5%
5. Posjed osigurava značajan prihod	20,3%
6. Da bi se imao čime baviti nakon redovitog posla	15,1%
7. Zato što mu je i otac bio seljak-radnik	7,0%
8. Zato što će jednoga dana opet biti samo poljoprivrednik	5,5%

Daleko najzastupljeniji pojedinačni razlozi za zadržavanje posjeda vezani su uz manje životne troškove — jeftiniju opskrbu vlastitim poljoprivrednim proizvodima i manje troškove stanovanja — što

upravo omogućuje kombinacija poljoprivredne i nepoljoprivredne aktivnosti, te odvajanje mjesta rada izvan gospodarstva i mjesta stanovanja.

Iako zemlja više nije jedina determinanta seljaka-radnika, kao što je to bila u tradicionalnog seljaka, ipak očuvanje obiteljskog patrimonija predstavlja značajnu motivaciju za gotovo svakog drugog našeg ispitanika s dvojnog aktivnošću.¹⁴⁾

Treći razlog po svojoj zastupljenosti da se zadrži posjed jest »želja za vlastitim proizvodima«, ona ima (uz autokonzum) i jednu psihološku, sentimentalnu komponentu: »... ljudi žele imati 'vino iz svojih vinograda', 'jabuke iz svojih voćnjaka'... dakle žele proizvod po mjeri — kojeg su ostvarili na posebnoj zemlji, njima poznatoj i od njih posjedovanoj.«¹⁵⁾

Motivaciju »sigurnost kroz čuvanje gospodarstva« i značajan dohodak koji se ostvaruje u poljoprivrednoj proizvodnji na gospodarstvu, nalazimo kod svakog petog anketiranog seljaka-radnika. Slijedeći razlog ispitanika — »da bi se imao čime baviti nakon nepoljoprivrednog posla«, vezan je uz psihološku privrženost zemlji i poljoprivrednoj aktivnosti.

Preostala dva razloga — obiteljska tradicija i namjera da se u budućnosti bavi isključivo poljoprivredom, relativno se rjeđe spominju.

Slično kao i kod razloga za zapošljavanje izvan gospodarstva, i ovdje smo grupirali pojedinačne razloge za zadržavanje posjeda u četiri skupine:

1. **čuvanje očevine i tradicije alternacijske zaposlenosti** (na koju je u našem istraživanju otpalo 26,9% od navedenih 3.291 razloga za zadržavanje posjeda);
2. **ekonomski razlozi**, koji se odnose na niže životne troškove i još uvijek značajan dohodak iz poljoprivredne proizvodnje (40,1%);
3. **sigurnost i profesionalne namjere**, kad se posjed zadržava za slučaj gubitka nepoljoprivrednog posla, ili zbog namjere da se jednoga dana postane isključivi poljoprivrednik (13,3%);
4. **psihološki razlozi**, vezani za želju za vlastitim proizvodima i bavljenjem poljoprivredom nakon redovitog posla (19,7%).

Ovako grupirani odgovori ukazuju da su ekonomski razlozi u najvećem broju slučajeva osnovna motivacija zadržavanja posjeda nakon zapošljavanja izvan gospodarstva.

Razlozi vezani za očuvanje očevine i obiteljsku tradiciju alternacijske zaposlenosti karakteristični su za područje Slovenije (38,3%); odmah nakon tih razloga slijede psihološki razlozi (31,7%). Na području Kosova najčešće spominjani razlozi jesu: čuvanje posjeda za slučaj nezaposlenosti (65,2%), a među grupiranim razlozima na

14) Svega 8,1% seljaka-radnika u našem istraživanju izjavilo je da bi bili spremni, ukoliko im netko ponudi povoljnu cijenu, prodati svu svoju zemlju.

15) »Poljoprivrednici s dielomičnim vremenom...«, op. cit., str. 114.

prvo mjesto dolaze razlozi psihološke prirode (39,7%).¹⁶⁾ U ostalim republikama i SAP Vojvodini prevladavaju ekonomski razlozi zadržavanja posjeda, a nakon njih slijede razlozi vezani uz očuvanje imovine.

Podaci o razlozima zadržavanja posjeda prema poljoprivrednim područjima ukazuju na razlike koje postoje između ravničkog područja, s jedne, i ostalih područja s druge strane.

Kada smo prikazivali razloge za zapošljavanje izvan gospodarstva, vidjeli smo da su ispitanici iz ravničkog područja kao osnovne razloge naveli one vezane uz nedovoljan dohodak s gospodarstva. Međutim, kada se radi o razlozima zadržavanja posjeda, tada značajan broj seljaka-radnika s tog područja ističe da im posjed osigurava značajan prihod i smanjuje životne troškove (na ekonomske razloge zadržavanja posjeda otpalo je čak 66,6% svih spomenutih razloga u ravničkom području).

Čini nam se da je ovo protivrječe samo prividno, te da se iza njega krije vrlo specifična situacija mješovitih gospodarstava u ravničkom rajonu. Naime, kada se radi o određivanju dostatnog dohotka iz poljoprivrede, referentni okvir za većinu seljaka-radnika ovoga područja jest isključivo poljoprivredno gospodarstvo, s relativno najrazvijenijom proizvodnom osnovom u odnosu na ostale poljoprivredne rajone. To je ujedno i područje s najvećim razlikama u proizvodnim kapacitetima između dvaju bazičnih tipova gospodarstava.

Zbog toga mislimo da rezultati istraživanja upućuju prvenstveno na to da je u ravničkom području kombinacija poljoprivredne i nepoljoprivredne aktivnosti strogo ekonomski determinirana, i da se u slučaju gospodarstava sa slabijom proizvodnom osnovom ona javlja kao gotovo jedina mogućnost ostvarivanja adekvatnog dohotka.

Za mediteransko je područje karakterističan relativno visok udio razloga vezanih za čuvanje očevine: ovom je razlogu, uz tradiciju, pripao isti broj odgovora kao i kod ekonomskih razloga (po 35,0%). Ispitanici iz ostalih dvaju područja dali su u osnovi slične odgovore o razlozima zadržavanja posjeda, samo su u planinskom području nešto naglašeniji psihološki razlozi (18,1% svih spomenutih razloga).

S obzirom na osobna obilježja ispitanika, uočene su manje razlike kod obilježja dobi seljaka-radnika: mlađi ispitanici nešto češće spominju razloge vezane za očuvanje očevine i obiteljsku tradiciju alternacijske zaposlenosti, dok stariji seljaci-radnici spominju ostale tri grupe razloga za zadržavanje posjeda.

16) Bilo je očekivati da će, s obzirom na opći stupanj društveno-ekonomske razvijenosti, na području Kosova dominirati ekonomski, a ne psihološki razlozi zadržavanja posjeda. No mali broj anketiranih seljaka-radnika onemogućuje sigurnije zaključivanje o tome radi li se ovdje o vrlo specifičnoj motivaciji koja je inače karakterističnija za razvijenija područja.

Kod obilježja školske spreme seljaka-radnika, razlike su nešto naglašenije. Naime, obrazovaniji seljaci-radnici u prvi plan stavljaju razloge vezane za očuvanje očevine i tradiciju alternacijske zaposlenosti te razloge psihološke prirode (vlastiti proizvodi i mogućnost bavljenja poljoprivredom nakon nepoljoprivrednog posla), dok manje obrazovani seljaci-radnici nešto češće ističu ekonomske razloge i čuvanje posjeda za slučaj nezaposlenosti.

U daljnjoj smo analizi ukrštali pojedinačne razloge za zapošljavanje izvan gospodarstva s razlozima zadržavanja posjeda. Po njihovoj zastupljenosti na prvih su 10 mjesta došle slijedeće kombinacije:

1. Sigurna i redovita plaća — niži životni troškovi	21,2%
2. Mirovinsko i zdravstveno osiguranje — niži životni troškovi	20,5%
3-4. Sigurna i redovita plaća — vlastiti proizvodi i marginalan dohodak — niži životni troškovi	19,7%
5. Mirovinsko i zdravstveno osiguranje — ne želi napustiti očevinu	18,8%
6. Nedostatan dohodak — niži životni troškovi	18,7%
7. Nedostatan dohodak — ne želi napustiti očevinu	13,8%
8. Disparitet uloženog rada u gospodarstvo i ostvarenih prihoda — niži životni troškovi	13,3%
9. Disparitet uloženog rada u gospodarstvo i ostvarenih prihoda — ne želi napustiti očevinu	13,2%
10. Želi sigurniju budućnost od one u poljoprivredi — niži životni troškovi	12,3%

Opće prednosti nepoljoprivrednih zanimanja, njihova sigurnost radi redovitih osobnih dohodaka i socijalne zaštite, kao i **niži životni troškovi** radi jeftinije opskrbe namirnicama s vlastitog gospodarstva, te **manji troškovi stanovanja**, prema rezultatima našeg istraživanja **predstavljaju osnovne motive bavljenja dvojnog aktivnošću**.

To je također vidljivo i iz tabele 1 prema kojoj je od ukupnog broja svih spomenutih razloga za zapošljavanje izvan gospodarstva, na zadržavanje posjeda i poljoprivredne aktivnosti, na opću atraktivnost nepoljoprivrednog zanimanja i ekonomske razloge zadržavanja posjeda otpalo 1.091 ili 13,1% razloga.

Od ostalih mogućih kombinacija motiva češće su se javljali razlozi zadržavanja posjeda (11,2%), opći nedostaci poljoprivrednog zanimanja i ekonomski razlozi (10,7%), te opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja i želja da se sačuva obiteljski patrimonij, odnosno da se nastavi porodična tradicija dvojne aktivnosti (10,5%).

Tabela 1

Grupirani razlozi za zapošljavanje izvan gospodarstva i zadržavanje posjeda*

Razlozi zapošljavanju izvan gospodarstva	Razlozi za zadržavanje posjeda				Ukupno
	Čuvanje očevine i tradicija	Ekonomski razlozi	Sigurnost i profesionalne namjere	Psihološki razlozi	
Opće prednosti nepoljoprivrednog zanimanja	28,3 871 37,7	35,5 1091 35,2	15,6 478 40,5	20,6 633 36,5	36,9 3073 100,0
Opći nedostaci poljoprivrednog zanimanja	29,0 688 29,8	37,5 892 28,7	13,0 310 26,3	20,5 486 28,0	28,5 2376 100,0
Problemi individualnog posjeda	24,9 688 25,2	39,8 931 30,0	14,1 331 38,5	21,2 495 38,5	28,1 2339 100,0
Školovanje	31,4 170 7,3	35,1 190 6,1	11,1 60 5,1	22,4 121 7,0	541 6,5
Ukupno	27,7 2311 100,0	37,3 3104 100,0	14,2 1179 100,0	20,8 1735 100,0	8329 100,0

* N = broj spomenutih razloga.

razlozi zbog kojih sadašnji isključivi poljoprivrednici nisu seljaci-radnici

Analizu motivacija bavljenjem dvojnomo aktivnošću završit ćemo prikazom odgovora sadašnjih isključivih poljoprivrednika koje smo dobili na pitanje: »Zbog čega ste se, kada ste odrasli, odlučili baviti samo poljoprivredom?«

Dobiveni nam odgovori omogućavaju da na indirektan način utvrdimo je li odluka ispitanika da se bave samo poljoprivredom aktivnog karaktera (»poljoprivreda se bira kao zanimanje«), ili pasivnog (»u poljoprivredi se ostaje«).

Faktori koji utječu na djecu poljoprivrednika da odaberu poljoprivredu kao zanimanje mogu se u osnovi podijeliti u tri skupine:

- a) **pozitivne** — koji pomažu ili pospješuju jedan takav izbor;
- b) **negativne** — koji mogu odvratiti od razmišljanja o nekom drugom zanimanju;
- c) **»nedostatak izbora«**, kada ne postoje ni uvjeti ni zapreke koje omogućuju bilo kakvo ozbiljnije razmišljanje o promjeni zanimanja.

Pojedinačni razlozi ostajanja u poljoprivredi bili su slijedeći:

1. Nemogućnost zapošljavanja izvan poljoprivrede	53,4%
2. Odluka roditelja	47,3%
3. Manjak radne snage na gospodarstvu	33,4%
4. I od poljoprivrede se može dobro živjeti	17,4%
5. Želio je živjeti na selu, a tamo se mogao baviti samo poljoprivredom	12,6%
6. Voli posao poljoprivrednika	12,4%
7. Tradicija	9,6%
8. Ni drugdje ne bi bilo bolje	7,2%
9. Voli život u prirodi, na svježem zraku i slično	1,1%

Dobiven 1.771 odgovor jasno upućuje na to da su u slučaju individualnih poljoprivrednika, anketiranih u našem istraživanju, najzastupljeniji bili faktori koje smo označili kao »nedostatak izbora«. Nedostatak potrebne kvalifikacije, odluka (»zabrana«) roditelja i potreba za radnom snagom na gospodarstvu spominju se vrlo često i zauzimaju prva tri mjesta među razlozima za bavljenje isključivom poljoprivredom.

S druge strane, poljoprivredno zanimanje ima određene specifične karakteristike i nasljednu atraktivnost, što podržava tendenciju njegova nastavljanja. Ovi pozitivni činioci (voli posao poljoprivrednika; i od poljoprivrede se može dobro živjeti; život u prirodi i sl.)

u našem se istraživanju znatno rjeđe spominju od nepostojanja uvjeta za zapošljavanje izvan gospodarstva.¹⁷⁾

Jedini negativan činilac — »ni drugdje ne bi bilo bolje«, koji u sebi krije i nesigurnost vezanu za prijelaz ili adaptaciju na novo zanimanje, spominje se relativno rijetko.

Psihološku privrženost poljoprivredi kao zanimanju kao osnovni razlog bavljenja isključivom poljoprivredom spominju samo ispitanici u Sloveniji (41,4%); u odnosu na ispitanike ostalih područja oni relativno najmanje spominju i problem radne snage na gospodarstvu (17,1%). Za ispitanike s užeg područja Srbije karakterističan je odgovor »odluke roditelja« (63,7%). Od ostalih razlika valja istaći onu na području Vojvodine, prema kojoj značajan broj ispitanika (38,3%) kao razlog za bavljenje čistom poljoprivredom navodi zadovoljavajući dohodak koji se ostvaruje na gospodarstvu.

Stanovite se razlike javljaju i prema poljoprivrednim područjima. Tako na primjer, ispitanici iz ravničkog područja kao razlog za bavljenje isključivom poljoprivredom mnogo više spominju zadovoljavajući dohodak s gospodarstva (32,4%); nasuprot njima broj takvih ispitanika relativno je najmanji na mediteranskom području (11,9%).

U analizi rezultata istraživanja nismo utvrdili znatniji utjecaj osobnih obilježja ispitanika (spol, dob i školska sprema) na razlike u osnovnim razlozima bavljenja isključivom poljoprivredom.

zaključna napomena

Osnovne rezultate istraživanja o **motivacijama bavljenja dvojnomo aktivnošću** mogli bismo rezimirati ovako:

1. Osnovni motivi bavljenja dvojnomo aktivnošću jesu opće prednosti nepoljoprivrednih zanimanja, a prije svega njihova sigurnost radi redovitih osobnih dohodaka, mirovinskog i zdravstvenog osiguranja, zatim niži životni troškovi radi jeftinije opskrbe namirnicama s vlastitog gospodarstva, te manji troškovi stanovanja.
2. Većina ispitanika, isključivih poljoprivrednika, prije je »ostala« u poljoprivredi nego što ju je sama »izabrala« kao zanimanje.

Osnovni činioci **ostajanja u poljoprivredi** jesu: nepostojanje uvjeta za napuštanje poljoprivrede ili stjecanje statusa dvojne aktivnosti. U odnosu na ove činioce (koje smo u analizi označili kao »nedostatak izbora«) pozitivni činioci izbora poljoprivrede kao zanimanja spominju se znatno rjeđe.

17) U definitivnom prijepisu upitnika greškom je izostavljen jedan od predviđenih pozitivnih razloga za bavljenje poljoprivredom kao zanimanjem, a koji se inače često spominje — »poljoprivrednik je svoj gazda« (autonomija radnog i slobodnog vremena, sam određuje plan proizvodnje i etape realizacije, prihodi mu ovise isključivo od njegovog rada i sl.).

Edhem Dilić:

Motivation for a Double Occupation Мотивации двойной деятельности

Summary

The subject of this work is to establish the circumstances under which certain people decide on a double occupation, i.e. on the socio-professional status of the part-time worker. It presents the results of empirical research work carried out in 4,339 part-time households and households of peasants-workers from 151 Yugoslav settlements, by the Centre for Rural, Urban and Spacial Sociology of the Institute for Social Research of Zagreb University (1976—1977).

In the introduction the author deals with present Yugoslav and foreign theory and research results on types of motivation that make people have another occupation in addition to work in agriculture, which is as a rule outside the primary sector and their own farm. Regardless of whether their motivation is the improvement of their economic standing, necessity or biosocial adaption (according to D. Alleger), it is certain that the value orientation of the individual towards agriculture comes to expression in the process of deciding. Most authors consider that motivation is as a rule psychological and intellectual in cases when the external activity is of a supplementary nature, while the motivation to get employed outside the farm for those peasants-workers whose work in agriculture is complementary is primarily based on economic necessity.

In this research some selected peasants-workers were asked why they got employed outside the farm, and what are the basic reasons why they nevertheless retained their farms. Persons who

Резюме

Предметом настоящей работы является попытка определить условия воздействующие на устремления отдельных лиц заниматься двойной деятельностью или утвердить социо-профессиональный статус крестьянина-рабочего. Вопрос касается эмпирического исследования проведенного в 4.339 смешанных домашних хозяйствах и домохозяйствах крестьян-рабочих проживающих в 151 поселках нашей страны. Исследование проведено Центром социологических исследований села, города и пространства Института общественных исследований в университете в Загребе в период 1976—1977 гг.

В начальной части статьи автор дает критический обзор отечественной и зарубежной теории и результатов исследования типов мотивации индивидов, которые кроме сельского хозяйства как постоянного занятия выбирают другую деятельность, главным образом вне первичного сектора и собственного хозяйства. Несмотря на то, идет ли речь о мотивации экономической прибыли, экономической потребности или био-социальной адаптации (согласно Д. Аллегеру), в процессе принятия решений большое значение имеет и ценностная ориентация индивида в отношении сельского хозяйства. Большинство авторов считают, что в случае когда внешняя деятельность имеет дополнительный характер, главным образом психологический и интеллектуальный, мотивация крестьян-рабочих для которых сельское хозяйство является дополнительной деятельностью, решение выбора занятия вне хозяйства является экономической надобностью.

В ходе исследований определенной группе крестьян-рабочих поставлен вопрос о мотивах выбора занятия вне хозяйства, и основных причинах, которые несмотря на такой выбор мотивируют к дальнейшему владению

are at present employed exclusively in agriculture, but live on part-time farms, were asked why they decided to work only in agriculture, and did not get a job.

Analysis showed that the basic motives of part-time workers for a double occupation are: the general advantages of employment outside agriculture, in the first place social security because of a regular income, and compulsory retirement, disability, and health insurance and lower costs of living because of cheaper food grown on their own farm, and because they do not have to pay any rent. Most of the exclusive farmers remained on the family farms only because they had no choice. The basic negative factors of remaining in agriculture are the following: no conditions for leaving agriculture, i.e. for acquiring a double socio-professional status. Only exceptionally are some positive factors of choosing an agricultural occupation mentioned. ●

собственным хозяйством. Членам смешанных домашних хозяйств занятых только в секторе сельского хозяйства поставлен вопрос о мотиве выбора профессиональной деятельности только в сфере сельского хозяйства.

Анализ, проведенный на основании ответов опрошенных крестьян-рабочих, показал основные мотивы выбора двойной деятельности в том числе: общее первенствующее значение несельскохозяйственного занятия, в первую очередь социальная обеспеченность ввиду регулярно осуществляемого дохода, обязательное пенсионное обеспечение, обеспечение по инвалидности и здравоохранение, затем более низкие расходы на питание и т. п. ввиду снабжения продуктами из собственного хозяйства и более низких расходов жилплощади. Однако, большинство крестьян не покинувших домашнего хозяйства остались в нем только потому что у них не было возможности другого выбора. В качестве основных отрицательных факторов оказывающих воздействие на выбор сельского хозяйства как постоянного занятия находятся следующие показатели: отсутствие условий для покидания сельского хозяйства, или приобретения двойного социо-профессионального статуса. Наличие некоторых положительных факторов выбора сельского хозяйства упоминается как исключение. ●